

Izvorni znanstveni rad

UDK 321.7 (73)(091) 32-05 Jefferson, T.

Univerzalnost i aktualnost jeffersonovske demokracije

JOVAN MIRIĆ*

Sažetak

Ako se za nekoga može kazati da je tvorac američke demokracije i njezin najsnažniji promotor, onda se to, prije svih, može reći za Thomasa Jeffersona. Američka se demokracija s pravom naziva jeffersonovskom. Ona je to u dvostrukom značenju: Jefferson je autor Deklaracije nezavisnosti (1776.) kao temeljnog političko-konstitutivnog akta, ali je on i inspirator, kreator i najutjecajnija ličnost američke demokracije diljem svijeta. Tocqueville ga smatra najsnažnijim apostolom kojeg je demokracija ikada imala. Jefferson je jedan od rijetkih mislilaca i političara koji se nikada nisu pokolebali oko vrijednosti i mogućnosti demokracije. Njegov je politički *credo* da je čovjek sposoban sam sobom upravljati. Dva stoljeća iskušenja demokracije i iskustva različitih oblika tiranije pokazuju trajnu aktualnost i univerzalnost takva Jeffersonova stajališta.

*"Novom svijetu treba novo političko umijeće.
Umijeće koje će obuzdati nasilje, a slijepe strasti
zamijeniti spoznajom i organizacijom zbiljskih
interesa ljudi. Novom svijetu treba demokracija.
Volim citirati Jeffersona radije nego bilo koga
drugog, jer ga smatram najmoćnijim apostolom
koga je demokracija ikad imala".*

Alexis de Tocqueville

Kao što pretenciozne, a u biti beznačajne ideje umiru prije svojih autora, tako i velike, povjesnotvorne ideje i projekti nadžive svoje kreatore. Tako se dogodilo i Thomasu Jeffersonu i njegovim idejama i djelima. On umire 4. srpnja 1826., točno pedeset godina nakon donošenja Deklaracije nezavisnosti, čiji je autor. Umire na Dan nezavisnosti SAD, najveći američki nacionalni praznik, čijoj je veličini i neprolaznosti najviše pridonio.

* Jovan Mirić, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Uvod u politologiju, Teorijsko-politički odsjek.

Thomas Jefferson, kao velika neorenciansna ličnost moderne Amerike i svijeta, formulirao je mnoge važne ideje i principe, ali ni jedan princip nije apsolutizirao. Ono na čemu je beskompromisno i apsolutno ustrajao jest suprotstavljanje svakoj tiraniji nad ljudskim mišljenjem. Sve institucije odgoja i obrazovanja moraju biti utemeljene na neograničenoj slobodi ljudskog mišljenja. Samo nas sloboda može voditi do istine, a istine se ne treba bojati, kamo god nas ona vodila. (Vidi pismo Williamu Roscou od 27. prosinca 1820.; Lipscomb, Bergh, 1903.)

Ideje i principi Thomasa Jeffersona aksiomi su slobodnog mišljenja i slobodnog društva, često je isticao Abraham Lincoln. Svi moji politički sentiment, osjećaji i ideje imaju svoje ishodište u Deklaraciji nezavisnosti i u idejama Thomasa Jeffersona. (Dumbauld, 1950.)

U modernoj političkoj povijesti nema mislioca i političara čije su ideje i politika postali kriterijem njegovih nasljednika kao što je to u slučaju Thomasa Jeffersona. To je, bez ikakve dvojbe, prije zbog inherentnih vrijednosti njegove političke filozofije nego zbog njegove vještine vladanja, naglašava Edward Dumbauld (Dumbauld, 1991.).

Jefferson je, izvan svake dvojbe, najsnažniji kreator i "glasnogovornik" američkoga duha. Svestranost njegova talenta (mnogi kažu i njegova genija) ipak je najupečatljiviji doprinos dala politici. On je *mislio* svoje političke projekte, ali je i *politički projektirao* svoje misli. O tome zorno svjedoče političko-konstitutivni akti (prije svega Deklaracija nezavisnosti), čija su temeljna (Jeffersonova) načela izdržala "probu vremena" više od 200 godina.

Vjerojatno ima originalnijih mislilaca od Thomasa Jeffersona, ali nitko kao on nije tako neproturječno i produktivno sintetizirao evropska teorijska i praktična (revolucionarna) iskustva. Upravo Jeffersonu, više nego bilo kojem drugom Amerikancu, pripadaju povijesne zasluge, što je ta evropska iskustva "amerikanizirao" tako što ih je oslobodio i *puke spekulacije i revolucionarnog nasilja*. Bio je otvoren, u najboljem smislu, za sva mišljenja i sva iskustva, a nijedno nije apsolutizirao, ni kao mislilac ni kao državnik. Odan bezrezervno demokratskim načelima, znao je da bi apsolutizacija bilo kojeg načela išla protiv same demokracije i protiv dostojanstva i slobode čovjeka, kojima je posvetio svoj život.

Ako se za nekoga može kazati da je tvorac američke demokracije, onda se to može reći za Thomasa Jeffersona. Američka se demokracija s pravom naziva jeffersonovskom. Ona je to u dvostrukom značenju: Jefferson je autor Deklaracije nezavisnosti iz 1776., kao temeljnog političko-konstitutivnog akta, no on je i inspirator i najutjecajnija ličnost američke revolucije i američke demokracije. Ali ne samo američke. Iako možda najveća kreativna figura u političkom životu svoga vremena, branitelj i tvorac demokratskih oblika upravljanja, Jefferson nije napisao ni jednu cjelovitu sistematsku raspravu u kojoj bi izložio svoja temeljna politička načela. (Merriam, 1903.: 145) Njegova voluminozna korespondencija, misli o politici, društvu i čovjeku, rasute kao dragulji u brojnim pismima, možda su više pomogle širokoj ineminaciji njegovih ideja nego da su bile sistematizirane i sabrane u teorijskim raspravama. Jefferson je dao Americi ono što je Amerika dala svijetu. (Dumbauld, 1991.: IX)

Naravno, kad je riječ o "uzimanju" i "davanju", onda je teško reći gdje ono počinje, a gdje završava. Ne smije se, naime, zaboraviti da je (i) Europa bila

duhovna riznica iz koje je Jefferson crpio političko i duhovno bogatstvo. Kad je riječ o Jeffersonovim evropskim iskustvima, iskustvima empirijskih vladavina, on je, kako kaže, više vidio "vladavinu sile" nego sporazuma. To je prije "vladanje vukova nad ovcama" nego demokratsko upravljanje ljudi samim sobom. (Dumbauld, 1991.: XXXII)

Evropski su narodi vječno u ratu. Sve su njihove energije usmjerene prema destrukciji rada, imovine i ljudskog života. Američka je demokratska revolucija, ponajviše zahvaljujući Thomasu Jeffersonu, izbjegla ono što je zadesilo francusku revoluciju: ona se dogodila u društvenom supstratu, ali je nije bilo u idejama, u zakonima, u ponašanju i moralu. (Tocqueville, 1990.:13) Amerika je jedina zemlja u kojoj se revolucija i demokracija zbivaju istodobno, umanjujući mane i ističući prednosti revolucije i demokracije. (Tocqueville: 1990.:13, 17) U tome je svakako velika zasluga Thomasa Jeffersona, kojega Tocqueville smatra "najvećim demokratom koji je ponikao iz američke demokracije". (Tocqueville, 1990.:177)

Načelo narodne suverenosti kao temeljno demokratsko načelo konstitucije vlasti nije u Americi skriveno kao u nekih drugih naroda, kaže Tocqueville. Ono je ovdje opće prihvaćeno u običajima, u zakonima, ono se slobodno širi bez zapreka, do krajnjih konzekvenci. "Narod vlada američkim političkim svijetom kao Bog vasionom. On je izvor i utočište svega; sve iz njega izvire i sve u nj uvire." (Tocqueville, 1990.:54) Jefferson je jedan od rijetkih (ne samo američkih) mislilaca i političara, koji se nikada nije pokolebao u pogledu vrijednosti i mogućnosti demokracije. Načelno moguća i povijesnom empirijom verificirana degeneracija demokracije u kaos, anarhiju ili tiraniju za njega su bili dodatni razlozi i motivi da se ustraje na demokraciji, kako bi se umanjili i otklonili uzroci mogućih degeneracija. (U tome su pogledu zanimljiva i važna nesuglasja između Jeffersona i Hamiltona.)

Njegov je politički *credo* da je čovjek sposoban sam sobom upravljati. Zadaća je svih oblika organiziranja da mu to omoguće, sprečavajući svaki oblik tiranije nad čovjekovom slobodom i ljudskim mišljenjem. (Lipscomb, Bergh, 1903.: XVI:130) "Gospod koji nam je dao život, dao nam je istovremeno i slobodu; moćna ruka može to srušiti, ali ne može razdvojiti." (Jefferson, 1904.: II:89) Mogu postojati različite linije *političkih podjela* u politici, koje rezultiraju i različitim političkim strankama. Ali, ističe, Jefferson, postoji *prirodna podjela* na dvije stranke: jednu koja zazire od ljudi i ne vjeruje im i drugu, koja im vjeruje i traži načina da ih zaštiti od zloupotrebe upravljača. (Dumbauld, 1991.:XXII)

Dva stoljeća iskušenja demokracije i iskustva različitih oblika tiranije pokazuju trajnu aktualnost ovakvog Jeffersonova stajališta i angažmana. Tamo gdje ljudsko mišljenje nije slobodno i oslobođeno (bolje rečeno, trajno *oslobadano*) najrazličitijih oblika ograničavanja i nasilja nad njim, tamo nema ni slobode ni demokracije. Jeffersonu je bilo posve jasno da se dostojanstvo i sloboda ljudskog mišljenja ne mogu izvanjski, instrumentalno čuvati i razvijati. Zato je toliko energije utrošio na odgoj, obrazovanje i političko samoosvješćavanje građana. On je ne samo *Father of The University of Virginia* nego začetnik i promotor različitih oblika "odgoja dobrih građana". Ne podanika i poslušnika, koji će se podavati i podlagati državi, nego obrazovanih i politički osviještenih pojedinaca, koji će stvarati političku zajednicu kao prostor zajedničkog, slobodnog opstanka. Dakle demokratsku zajednicu.

Represija i neznanje uvijek su se osvetile narodu koji ih je dopuštao. Narod koji očekuje da će u neznanju biti slobodan, očekuje nešto što još nikada nije bilo, niti će ikada biti, kaže Jefferson. (Pismo Charlesu Yanceyu, 6. siječnja 1816., 1904.: XI:497) Aksiom je moga uma i moje spoznaje, piše on Georgeu Washingtonu, da naša sloboda može biti osigurana tek kada bude u rukama naroda. (Jefferson, 1904.: V:252) Možemo slobodno reći da je Jefferson bio najvažniji utemeljitelj i najveći učitelj američke "škole za demokraciju".

Narod (people), kao supstrat demokracije, za njega je i *dana* i *zadana* kategorija. *Dana* u tom smislu što ne treba odgađati implementaciju demokratskih načela upravljanja dok ljudi ne postanu mudriji, bolji i za samovladanje sposobniji. *Zadana* stoga što će neobrazovani i politički neosvijesteni uvijek biti predmetom neograničene i nekontrolirane moći pojedinaca. A to je za Jeffersona najveće političko zlo. On je vjerovao (i to je uvjerenje živio), i sve činio da to postane općim uvjerenjem, da ljudi mogu biti slobodni, da upravljanje i vladanje može biti vođeno razumom, a ne samovoljom i represijom vladajućih. (Dumbauld, 1991.:X)

Jefferson nije samo bio inspirator i autor Deklaracije nezavisnosti i Ustava, koji je na temeljnim načelima te Deklaracije sačinjen, nego je tek njegovim izborom za predsjednika formalna konstitucija ispunjena zbiljskim demokratskim sadržajem. (Harvey, 1926.:8) Sam nedvojbena karizmatička ličnost, vjerovao je da nova civilizacija može biti utemeljena jedino na "karizmi naroda", na vjerovanju da narod nije "a great beast", što je treba nasilno obuzdavati, nego je od prirode obdaren pravima i razumom koji treba slijediti kao najpouzdanijeg vodiča. (Pismo Williamu Johnsonu, 12. lipnja 1823., Jefferson, 1904.:XV:442) Iste one demokratske principe na kojima se moraju temeljiti odnosi unutar države, Jefferson je zagovarao u odnosima među narodima i državama. Iako se uz njegovo ime ne veže *pravo naroda na političko samoodređenje*, on je prvi to pravo jasno formulirao. Pravo naroda (*nations, nacija*) na samo-upravljanje (*self-government*) moja je polarna zvijezda, pisao je on Peregrinu Fitzhughu 23. veljače 1789. (Jefferson, 1904.:VIII:378), Johnu Adamsu 17. svibnja 1818. i Jamesu Monroeu 1. prosinca 1822. (Jefferson, 1904.:XII:71, 96, 273.) Ja doista ne želim vidjeti nijednu naciju pod vladavinom koja joj je nametnuta, kaže Jefferson u pismu Fitzhughu. On je kritizirao Francuze zbog njihova nastojanja da svoja poimanja i svoju formu slobode nametnu susjedima. (Pismo Thomasu Randolphu, 24. lipnja 1793., Jefferson, 1904.:VII:410)

Jeffersonovo upozorenje da predominacija militarne nad civilnom moći ugrožava demokraciju i ograničava ljudska prava i slobode - ostaje trajno aktualnim. Danas, kad je, zahvaljujući rezultatima znanosti i tehnologije, proizvedeno toliko destruktivne moći, o kojoj Jefferson nije mogao ni sanjati, nije ni civilna moć sigurna brana od njezine zloporabe, ali je militarne moći opasnost bez ikakve brane. Glede moći i opasnosti od njene zloporabe, ima neke sličnosti između Jeffersona i Constanta, važnog mislioca liberalizma i njegova suvremenika. I jedan i drugi su za njezinu demokratsku distribuciju, jer koncentracija moći u bilo čijim rukama znači zlo i nasilje. (Constant, 1994.:13-21) Moć se ne može eliminirati, ali se diobom i kontrolom mogu neutralizirati najgore strane moći. Dioba i međusobna kontrola vlasti ostaje trajno temeljnim principom dobrog vladanja, piše Jefferson Johnu Adamsu 28. rujna 1787. (Jefferson, 1904.:V:349) Američki način organizacije vlasti, utemeljen na principu *check and balances* izvorno je jeffersonovski princip.

Jefferson je traganje za srećom (*pursuit of happiness*) uvrstio u prirodna čovjekova prava. Takva prava može mu osigurati samo onaj oblik vladavine u kojem će ljudi participirati i u kojem će se osjećati dijelom i aktivnim sudionikom političkoga procesa. Premda nikada nije došao u iskušenje da idealizira bilo koji oblik vladanja ("strah od savršenstva"), on piše Edwardu Tiffinu 2. veljače 1807. (za vrijeme svoga drugog predsjedničkog mandata) da je američka republikanska vladavina najjača i najstabilnija vladavina na svijetu zato što je utemeljena na spomenutim načelima. (Lipscomb, Bergh, 1903.:XI:147)

Današnji američki upravljači o vrijednosti i stabilnosti svoga političkog sustava misle isto što i Jefferson. Ali ne samo oni. Demokratski sustavi diljem svijeta utemeljeni su na jeffersonovskim načelima. To nije slučajno, jer je upravo Jefferson bio prvi mislilac i političar modernoga doba koji je prirodna prava preveo u određujuća načela upravljanja političkim zajednicama. Iako Amerika nije bila izvorištem teorijske obnove prirodnih prava, američka je nacija (nacija ovdje, dakako, ne znači etnos, nego politički narod) bila paradigma zaštite tih prava.

Nije slučajno i nije samo zbog goleme moći kojom raspolaže SAD da se govori o "amerikanizaciji političkog života" diljem svijeta, posebno o "amerikanizaciji" zapadnih demokracija. S obzirom na presudni Jeffersonov utjecaj na demokratsko konstituiranje američkog političkog sustava i političke kulture, nije pretjerano spomenutu "amerikanizaciju" nazvati "jeffersonizacijom".

Jednakost u pravima i sreća svakog čovjeka moraju biti jedina svrha i jedina legitimna osnova vladanja. Temeljna svrha svake vladavine i svake znanosti mora biti sloboda i sreća čovjeka. (Pismo Tadeuszu Kosciuskom 26. veljače 1810.; Lipscomb, Bergh, 1903.:XII:369)

Moderna vremena, sa svim otkrićima i postignućima, moraju samo učvrstiti, osiguravati i unaprijediti te vrijednosti. Treba li danas još nešto bitno dodati ovim mislima iz pisma A. Coreyu od 31. listopada 1823.? (Lipscomb, Berg, 1903.:XV:482)

Jeffersonu svakako pripada posebno, mogli bismo reći i počasno mjesto u galeriji velikih figura i kreatora demokracije. On je, bez uzora i presedana koji bi ga mogli voditi, opća demokratska načela prevodio u konstitucionalne odredbe, a njih u djelatnu političku praksu. To i danas ostaje temeljnim izazovom i zadaćom svih onih koji bi htjeli misliti i prakticirati demokraciju.

LITERATURA I IZVORI

1. Constant, B.: *Načela politike i drugi spisi*, Zagreb, 1994.
2. Dumbauld, E.: *The Declaration of Independence and What it means Today*, Norman, 1950.
3. Dumbauld, E.: *The political writings of Thomas Jefferson*, New York, 1991.
4. Harvey, A.: *Jefferson and the American Constitution*, 1926.

5. Jefferson, T.: *Works*, New York, 1904.
6. Lipscomb, A., Bergh, E.: *The writings of Thomas Jefferson*, Washington, 1903.
7. Merriam, C.: *A History of American Political Theories*, New York, 1903.
8. Tocqueville, A. de: *O demokraciji u Americi*, Sremski Karlovci, 1990.

Jovan Mirić

UNIVERSALITY AND TOPICALITY OF THE JEFFERSONIAN DEMOCRACY

Summary

If anyone can be considered the creator of the American democracy and its most influential promotor, it is Thomas Jefferson. The American democracy is deemed Jeffersonian - rightly and doubly so: Jefferson wrote the Declaration of Independence (1776), the basic political and constitutional act but he also inspired, created and proselytized American democracy all over the world. Tocqueville considered him to be the sturdiest apostle of democracy ever. Jefferson is one of the few scholars and politicians whose belief in the value and the possibilities of democracy never wavered. His political *credo* is that the man is capable of controlling himself. The two centuries of ordeals and tribulations of democracy and the experience of various forms of tyranny testify to the continual topicality and universality of Jefferson's attitudes.